

- Mustafa Özden, *Müslüman Kültüründe Sekülerleşme Süreci*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, 252 s.
Değerlendiren: Necmettin Kızılkaya*

Sekülerizm, üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı, ancak her çalışmanın âdeta yeni tartışma alanları açtığı bir konudur. Bunun temel sebeplerinden birisi, sekülerizm ile ilgili araştırmaların büyük oranda din-devlet ilişkilerini merkeze alan siyasal bir bağlamda yapılmasıdır. Özellikle İslam dünyası söz konusu olduğunda, bu durum daha da belirgin bir hâle gelmektedir. Müslüman toplumların geçirmiş oldukları tarihsel gelişim ve dönüşümler dikkate alınmadan mevcut durumdan hareketle yapılan çalışmalar, kısır bir döngüyü aşma olanağına sahip değildir. Bu nedenle İslam dünyası ile ilgili araştırmalarda, İslam dünyasının kendine ait tarihsel ve kültürel tecrübesinin, dikkate alınması gerekmektedir. Gerek Türkiye’de gerekse başka Müslüman ülkelerde son yıllarda yapılan çalışmalarda bu durum biraz daha dikkate alınmaktadır. Mustafa Özden’in, *Müslüman Kültüründe Sekülerleşme Süreci* başlığını taşıyan kitabı, İslam dünyasının bu konuda geçirmiş olduğu tecrübeye ışık tutma amacıyla kaleme alınmış bir çalışmadır. Özden bu eserinde, sekülerlik ve ilgili kavramlar, din-devlet ilişkisi ve Kur’an’a göre dünya ve ahiret ilişkisi gibi konuları merkeze alarak seküler bir anlayışın İslam düşünce tarihinde bulunup bulunmadığını; bulunuyorsa bunun Kur’an ile bağdaşıp bağdaşmadığını, bulunmuyorsa bunu sağlayan teorik temellerin neler olduğunu incelemiştir.

Kitap giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Özden, ilk olarak sekülerlik, laiklik, dünyevileşme gibi kavramları incelemiş, ardından Yahudi ve Hristiyanlıkta sekülerleşme olgusu üzerinde durmuştur. Bu çerçevede bir yandan sekülerliğin Batı’nın ürettiği ve sonradan Müslümanların gündemine giren bir fenomen olduğunu iddia etmekte (s. 11); diğer yandan sekülerlik ile dünyevileşme olguları üzerinden bu kavramın İslam dünyasındaki izini sürmektedir. Bu yaklaşım kendi içinde birçok mahzuru barındırmaktadır. Daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere temel İslami ilimlerde dünyevileşme olgusu üzerinde durmakla, bu ilimlerdeki sekülerleşmeyi incelemiş olmaktadır. Sekülerlik ile dünyevileşmeyi aynı anlamda kullanan yazar (s. 14-15), “seküler” terimini herhangi bir tasnife tabi tutmadan etimolojik açıdan incelediği bölümde, kavrama oldukça geniş bir anlam verecek bir çerçeve ortaya koymaktadır. Hatta sekülerizmi, Protestanlığın hâkim olduğu yerler olan Kuzey Avrupa’daki dünyevileşme ve laikliğin şekli olarak ele almaktadır. Tarihsel tecrübeye dair kısa bir bilgi veren yazar, Yahudi ve Hristiyanlıktaki sekülerleşme olgusuna değindikten sonra günümüzde Batı dünyasında din-devlet ilişkisi konusunda yaşanan gerginliğin tamamen sona erdiğini; günümüzdeki siyasal sistemin meşruiyetini dinden değil, halktan aldığını ifade etmektedir. Ancak Batı’nın kendi içinde hâlen din-devlet ilişkisine dair

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

çok önemli tartışmalar ve bunlara dair önemli akademik yayınlar yapıldığını burada belirtmekte fayda vardır.

Kitabın birinci bölümü “*Hız. Peygamber’in Uygulamaları*” başlığını taşımaktadır. Özden bu bölümde Hz. Peygamber’in uygulamalarını Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki ana başlıkta incelemiştir. Yazara göre İslam’dan önceki Arap putperestler, siyasal olarak din ve devleti birbirinden ayırmamış; Hz. Peygamber de böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir. Ancak Özden’e göre Hz. Peygamber Mekke döneminde hiçbir siyasal iddiaya sahip olmamakla beraber Mekke ileri gelenleri, onun çağrısındaki Kâbe vurgusunu aynı zamanda siyasal liderlik olarak algılayıp ona karşı çıkmışlardır.

Yazar, Hz. Peygamber’in uygulamalarında siyasal olanla dinsel olanın sınırlarının ve ilişkilerinin çerçevesinin Medine döneminden hareketle belirlenebileceğini belirtmiştir. İlk olarak Kur’an’ın devlet ve yönetim açısından herhangi bir model sunmadığını, ancak adalet, istişare ve ehliyet gibi evrensel ilkelere vurguda bulunduğunu belirtir. Daha sonra Hz. Peygamber’in içtihadından çeşitli örneklerle görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber’in siyasal faaliyetlerinin risalet görevinin gereği olmadığı, dönemin şartlarının kendisine yüklediği beşerî bir faaliyet olduğu kanaatinde olan Özden, Hz. Peygamber’in uygulamaları ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin ne olduğuna açıklık getirmemiştir. Bu nedenle, bu konuyu neden eserine aldığı ve Hz. Peygamber’in içtihadından aktardığı örneklerin sekülerleşme ile irtibatının ne olduğu açık değildir. Hz. Peygamber’in risalet görevinde ilahî tayin bulunduğu, buna karşılık siyasal tasarruflarının bunun dışında olduğu şeklindeki yaklaşım, bölünmüş bir zihin yapısının ve Peygamber tasavvurunun göstergesidir. Devlet başkanlığını peygamberliğin bir gereği olarak görmeyen yazar, bu görüşünü devlet başkanı olmayan peygamberlerin varlığıyla kanıtlamaya/temellendirmeye çalışmaktadır. Buna karşılık bir peygamberin devlet başkanlığı tecrübesinin kendisine tabi olanlar, hatta bütün insanlık için ne anlam ifade ettiğine dair bir açıklama getirmemektedir. Bunlara ilave olarak yazarın Hz. Peygamber’in devlet başkanlığı tecrübesini demokrasiye daha yakın bulması ise anakronik bir yaklaşımdır.

“*İslam Bilimlerinde Dünyevilik Olgusu*” başlığını taşıyan ikinci bölümde Özden, kelam, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde dünyevilik olgusunun izlerini sürmektedir. Bu çerçevede, Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıktığını söylediği bu disiplinlerdeki din ve dünya tasavvuru ile Kur’an’ın ortaya koyup Rasulullah tarafından müşahhas hale getirilenin örtüşüp örtüşmediğini ele almıştır. Burada hemen akla şöyle bir soru gelmektedir: Adı geçen ilimler eksene alınarak incelenen konular ile sekülerleşme arasındaki ilişki nedir? Yazar, bu disiplinleri merkeze alarak incelediği mevzular ile dünyevileşme (bunu sekülerleşme anlamında kullandığı daha önce ifade edilmişti) arasındaki irtibatı bölüm başında değinmeden, doğrudan hilafet tartışmalarına girmiş ve hilafet ile ilgili mevzuları da yanlış bir varsayım üzerine kurmuştur: Beni Saide’de hilafet ile ilgili cereyan eden tartışmalar, Kur’an’ın ortaya koyduğu genel prensipler ekseninde yapılmamıştır (s. 116). Müellif, ilk dönem halife seçiminin sağlıklı bir şekilde yapılmadığını;

sahabenin, emanetin ehline verilmesi gibi temel bir ilkeyi dikkate almayıp cahiliye kalıntısı olan kabile mantığıyla hareket ettiklerini ve düzeysiz bir polemige girdiklerini ifade ettikten sonra (s. 119) hilafet kuramını bu yanlış varsayımlar üzerinden incelemeye tabi tutmaktadır. Yazarın kelimada dünyevilik olgusunu incelediği bölümün alt başlıklarında Emeviler’de, Abbasiler’de, Abbasiler’den sonra kurulan Türk devletlerinde dünyevilik konularını incelemesi ve bunları da tamamen halifelik çerçevesinde değerlendirmesi, siyaset tarihi ve felsefesine giren bir mevzunun neden başlığı altında incelendiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Özden’in, hadislerde dünyevilik başlığını taşıyan kısımda da benzer bir metodolojik hata yaptığı görülmektedir. Öncelikle hadisler ile ilgili olarak “Hz. Peygamber’e ifade ettirilen” (s. 159), “Hz. Peygamber’den sonra kayıt altına alınan hadis külliyatı” (s. 175) ve “Hz. Peygamber’in bu konuya yani dünyanın değersizliğine ve kötülüğüne yönelik söylemiş olduğu farz edilen hadisler” (s. 178) gibi ifadeler kullanması, yazarın hadisler ile ilgili kuşkuları olduğunu göstermektedir. Bununla beraber ele aldığı konuya temel teşkil edecek bilgileri bu hadislerden kullanması önemli bir çelişki gibi gözükmektedir. Yazar daha sonra dünyevilik olgusunu Hz. Peygamber’in dünyayı zemmeden sözlerinden bir derleme yaparak ele almıştır. Ayrıca Kur’an’ın ahireti övdüğü ve dünya ile ahiret arasında bir denge oluşturduğunu ifade ettikten ve bununla ilgili örnekler sunduktan sonra, Kur’an ve Hz. Peygamber’in, hayatı dünyevi-uhrevi, ruhani-seküler şeklinde bölmediğini ifade etmiştir. Son olarak, hadis külliyatında, Orta Çağ Hristiyanlarında olduğu gibi bir dünya tasavvuru olduğu ve dünya ile ahiret ayrımı yapıldığını belirtmiştir.

Fıkıhta dünyevilik olgusunun ele alındığı kısma, Kur’an’daki bazı ayetlerden ve ilk dönem hukuki uygulamalardan hareketle, kamu hukuku alanlarında İslam’ın bütün zaman ve mekânları bağlayıcı hükümlerinin az olduğunu ifade ederek başlayan Özden, yasama ile ilgili ayetlerin Arap toplumunun örf ve tatbikatına ilişkin olduğunu belirtir. Bunun akabinde bir soru sorar ve cevabını da hemen verir: “Kur’an örfе göre hareket tarzı belirlemiş ise örfün hükmü nedir? Örfе hamlolunan bütün mevzulardaki hükümler, âdet değişince değişirler” (s. 187). Yanlış sorulan soruya verilen cevap doğru olsa da yanlışı telafi etmemektedir. Çünkü kamu hukuku alanındaki hükümlerin bir kısmının daha önce Araplar tarafından biliniyor veya uygulanıyor olması, bunların vahiyden sonra örfi hükümler olarak değerlendirilmesini gerektirmez. Ayrıca örf üzerine kurulu olan hükümlerin değişmesi ilkesi, nübüvvet asrından sonraki uygulamalar için geçerlidir. İslam hukukunun fakihler tarafından sabitlendiği, düşüncenin donuklaştığı, aklın devre dışı bırakılarak taklit zihniyetine yol açıldığı şeklindeki iddialar, asırlar boyunca Müslüman toplumların ihtiyaçlarını karşılamada âdeta kusursuz bir fonksiyon icra eden İslam hukukunun tarihte oynadığı rolün tam anlaşılmadığını göstermektedir. Ayrıca örfün İslam hukukunun bir kaynağı olmasının, şer’i hukuk dışında kalan laik bir uygulama olarak değerlendirilmesi de (s. 191) fıkıh bilginlerinin örfе yüklemiş oldukları anlamın doğru bir şekilde anlaşılmadığına delalet etmektedir.

Tasavvufta dünyevilik olgusunun ele alındığı kısımda, meşhur mutasavvıfların dünya

ile ilgili sözlerini nakleden müellif, onların dünyayı zemmeden ve ahiret için çalışmayı salık veren ifadelerinden hareketle, tasavvufta dünya ve ahiret ayırımı yapıldığını ve hayatın dinî ve dünyevi şeklinde bölündüğünü iddia etmektedir. Hâlbuki İslam ilim ve kültür tarihinde din ile dünya veya dünya ile ahiret arasında bir ayırımın yapıldığını ispatlamak oldukça zordur. Çünkü dinin temel kaynaklarında ve bunlara dayalı olarak geliştirilen ilmî yaklaşımlarda bu tür bir ayırımı temellendirecek deliller bulunmadığı gibi, dünya ve ahiret birbirinin tamamlayıcısı olarak ele alınmıştır. Yazarın bu başlık altında söz konusu meseleleri sekülerleşme ile nasıl irtibatlandığına dair bir kayıt da bulunmamaktadır.

"Kur'an'da Dünyevilik Olgusu" başlığını taşıyan son bölümde, insan merkeze alınarak ahlaki bir sorun olan dünyevileşme konusu incelenmiştir. Yazar, Kur'an'ın, insanın dünya ile olan ilişkisini kesmeyip insanın dünyaya olan düşkünlüğünü terbiye ettiğini belirtmektedir. İnsanın sahip olduğu zıt iki özelliği göz önünde bulunduran Kur'an, doğru ve yanlış tefrik edebilen bir insan modeli oluşturmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak yazar kitabın başlığında sekülerleşme terimini kullanmakla beraber kitapta daha çok dünyevileşme kavramı üzerinde durmuş ve daha önce de ifade edildiği üzere bunu sekülerleşme ile aynı anlamda kullanmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarını, temel İslami ilimleri ve Kur'an'da dünya hayatına dair bazı ayetleri esas alarak dünyevilik olgusunu incelemeye çalışmıştır. Gerek çalışmanın başındaki kavramlaştırmadan kaynaklanan problemler ve gerekse konunun yanlış yerlerde aranması, eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Özellikle yazarın gerek Kur'an'da gerekse Hz. Peygamber'in hayatında ve temel İslami ilimlerde dünyaya dair her şeyi dünyevilik olarak algılaması önemli bir problemdir. Kitabın başlığında geçen *sekülerleşme süreci* ifadesinden, günümüzde gelinen noktada bir sekülerleşmenin vaki olduğu ve kitap içerisinde ele alınan dönemlerin de buna zemin hazırladığı gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde laiklik, sekülerizm ve dünyevileşme gibi kavramların tanımı verilmeyle yetinilmiş; bu kavramların sahip olduğu felsefi, kültürel bağlamlar üzerinde durulmamıştır. Buna ilave olarak, söz konusu kavramlara ve bunlar üzerinden oluşturulan siyaset teorilerine önemli eleştiriler getiren Talal Asad'ın *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*'si, Charles Taylor'ın *A Secular Age*'i, Azzam Tamimi ve John L. Esposito'nun *Islam and Secularism in the Middle East*'i gibi çalışmalardan yararlanılmaması eserin önemli eksiklerinden birisidir.